

УДК 658:330.131.7.

Л.Я. Малюта

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

У статті обґрунтовано доцільність використання методологічного інструментарію забезпечення побудови ефективної системи економічної безпеки підприємства. У цьому контексті визначено її основні системні принципи функціонування. Запропоновано модель формування комплексної системи економічної безпеки підприємства, яка включає мету, оперативні цілі її забезпечення, суб'єкти, об'єкти та механізм забезпечення. Представлено основні концептуальні положення функціонування запропонованої комплексної системи економічної безпеки, що базується на принципах системного підходу.

The article deal with the use of a systematic approach as a methodological tool for an effective system of economic security. In the context of the economic security the system approach provides the main system principles: integrity, structured, interdependent system and environment hierarchy, the plurality description of each system. Indicated that economic security, as inherent characteristics, has certain properties as artificial (due to plasticity changes to the property, etc.) and natural model (presence of sociocultural components) organization. In addition, stipulates that economic security is the lever that supports balance system is a company that is characterized by its safety and stability under the influence of changes in the external and internal environment, prevents dangerous deviations in its development. According to the logic of the system approach, namely providing a mechanism of adaptation to the entity's environment and maintain a high level of integration apart oriented units in a single unit creates the preconditions for the success of the enterprise as a whole. The model of the complex system of economic security. It is noted that the system of economic security should be considered as a set of inalienable its components and their properties, which provides interaction between appearance and existence properties of this new integrated system that allows rational (optimal, efficient) to solve problems to enforce key objective of the Company - guaranteeing its security. The parameters of the system in the context of achieving the main objectives defined its aims, objects, subjects and provide mechanisms. Grounded basic conceptual design of the proposed provision of a comprehensive system of economic security that is based on the key provisions of a systematic approach will guarantee security of a company in today's market environment.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, методологія, методи, механізми, принципи, система, комплексна система, системний підхід.

Key words: economic security, enterprise, methodology, methods, mechanisms, systems, system, integrated system, a systematic approach.

В умовах динамічно мінливого зовнішнього, а також і внутрішнього середовища, які характеризуються нестабільністю та певною агресивністю в останні роки, поглиблюються протиріччя в економічних відносинах вітчизняних підприємств, з'являються нові загрози та посилюється їх вплив на результативність діяльності сучасних суб'єктів господарювання. Це пояснюється тим, що недостатня увага приділяється ролі і місцю економічної безпеки в системі управління підприємствами. У результаті це призводить до неадекватної реакції окремих суб'єктів на небезпеки та загрози, що виникають

у сучасному економічному просторі і, як наслідок, окремі їх рішення виявляються помилковими, особливо щодо адаптації до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі, використання моделей поведінки у нестандартних ситуаціях, реакції на фактори впливу тощо. Все це сприяє виникненню ризиків та певних загроз у діяльності підприємств, обмеженості їх мобільності і втраті окремих можливостей.

У силу зазначених обставин, сучасна наука і практика потребує подальшого теоретико-методологічного та науково-прикладного розгляду проблем економічної безпеки з метою обґрунтування та забезпечення формування ефективної її системи для вітчизняних підприємств. Всі ці та інші обставини обумовлюють тему обраного дослідження.

Методологічні, методичні та прикладні аспекти економічної безпеки підприємства висвітлено в наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: Алена В., Андрушківа Б., Ареф'євої О., Барановського О., Белопольського М., Васильціва Т., Войнаренка М., Вуда Дж., Жаліло Я., Зеркалова Д., Ілляшенка С., Лук'янової В., Мартинюка В., Нижника В., Олейнікова Є., Річардса К. та інших.

Зусиллями згаданих учених запропоновано економічні, інституційні та правові засади економічної безпеки підприємства, виділено основні принципи та напрями вдосконалення та створення системи економічної безпеки підприємства. Проте окремої уваги науковців потребує процес удосконалення методологічного інструментарію в контексті формування ефективної системи економічної безпеки суб'єктів господарювання.

З огляду на зазначені вище обставини, метою дослідження є обґрунтування системного підходу як методологічного інструментарію для забезпечення побудови ефективної системи економічної безпеки підприємства.

Сучасне підприємство можна розглядати як складну систему, в якій взаємодіють матеріально-речовинна, інтелектуально-інноваційна та людська складова розвитку діяльності. І, звичайно, кожне підприємство як виробнича система не функціонує у закритому просторі, його оточує динамічне, диференційоване середовище, яке ніколи не буває стабільним. Ефективна діяльність підприємства передбачає використання не лише знань про своє середовище і природу його змін, але й можливість адекватно реагувати на ці зміни, тому що невдала або несвоєчасна реакція може призвести до значних збитків або до припинення його діяльності.

Досліджуючи проблематику системності, відомий науковець М. Белопольський зазначає, що будь-яка система з регулятором (до неї належить і підприємство) руйнується, якщо негативний вплив сукупності факторів зовнішнього оточення на систему стає сильнішим, ніж сукупний вплив усіх позитивних факторів. В іншому випадку система має можливість існувати і розвиватись [2, с. 88–90].

Багатоплановість проблем, що виникають стосовно безпечності розвитку підприємства, потребують використання таких методів економічних досліджень, які дозволяють найбільш повно охарактеризувати сутність такого явища як економічна безпека підприємства. Саме тому доцільно досліджувати середовище та структуру економічної безпеки підприємства з позицій системного підходу.

Адже в сучасних умовах невизначеності і постійних змін умов функціонування підприємств дуже важко уявити прийняття ефективних управлінських рішень без системних знань про об'єкт управління. Слід зазначити, що системний підхід увійшов до сучасної теорії економічної безпеки як особливо затребувана методологія наукового

аналізу і мислення. Здібність до системного мислення стала однією з вимог до сучасного керівника, менеджера.

Сьогодні під системним підходом більшість дослідників розуміють напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем. Основне завдання системного підходу полягає в розробці методів дослідження і конструювання складно організованих об'єктів – систем різних видів і класів. Саме він є «засобом мислення стосовно організації та управління» [10, с. 133].

Згідно із системним підходом, кожна організація розглядається як відкрита система, що постійно взаємодіє із зовнішнім середовищем, вона складається із взаємозалежних підсистем, що знаходяться одна з одною в організаційних відносинах.

Загалом, як відомо, «система – це деяка цілісність, яка складається із взаємозалежних частин, кожна із яких робить свій внесок у характеристики цілого» [13, с. 82]. Тобто економічна безпека підприємства є специфічною системою, що підтверджує наявність у ній загальних властивостей системи. Це такі, як: прагнення зберегти свою структуру; потреба в управлінні; вхідні параметри, система переробки, кінцевий результат і зворотний зв'язок.

У контексті розгляду економічної безпеки підприємства з позицій системного підходу слід опиратись на такі основні системні принципи:

- цілісності – принципове не зведення властивостей системи до суми властивостей елементів, що її утворюють і має властивості відмінні від властивостей її складових;

- структурованості – можливість описання системи через встановлення її структури тобто системи зв'язків, відносин, обумовленість поведінки усієї системи від поведінки окремих її елементів;

- взаємозалежності системи і середовища – система формує і проявляє свої властивості у процесі взаємодії із середовищем;

- ієрархічності – кожний із компонентів системи може розглядатись як система, а досліджувана система може розглядатись як складова іншої системи;

- множинності опису кожної системи – значна складність кожної системи вимагає побудови множини різних моделей, кожна з яких описує лише певний аспект системи.

Відповідно до логіки системного підходу, саме забезпечення механізму адаптації суб'єкта господарювання до середовища і збереження високого рівня інтеграції нарізно орієнтованих підрозділів у єдине ціле створює передумови для успішної діяльності підприємства загалом.

Як відомо, системний підхід передбачає використання двох основних його моделей до розгляду підприємства як системи. Перший з них розглядає підприємство як штучну систему, а інший – як природну [3, с.149].

Прихильники розгляду підприємства як штучної системи розглядають його як пластичну систему, що має природну властивість до змін, і саме це допомагає йому забезпечити найкращі умови для досягнення мети. Умовою його розвитку є порушення рівноваги і забезпечення нормальної діяльності в умовах конкурентного середовища.

Послідовники природної моделі стверджують, що підприємства подібні до біологічних організмів. Посилаючись на теорію еволюції Ч. Дарвіна, вони підкреслюють, що види, які збереглися, вижили тому, що змогли еволюціонувати і пристосуватися до змін у середовищі. Так само і підприємства вимушені пристосовуватися до умов зовнішнього середовища, щоб вижити і зберегти ефективність. Тобто будь-яка організація

(підприємство) самовільно виникає, самостійно розвивається і нормативно підтримує соціальний інститут. Вона має соціокультурну природу, розвиток системи відбувається відповідно до обумовлених власною соціокультурною природою законам; розвиток організації відбувається за певними етапами її життєвого циклу, головною умовою ефективної роботи та існування є «виживання організації»; основою для регулювання поведінки є стихійні соціокультурні зразки; головним обмеженням на невимушені організаційні зміни є раніше сформована організаційна культура [3; 5].

Виживання системи забезпечується постійним виконанням організаційною системою крім головної функції підвищення її здатності до виживання – ряду інших функцій, а саме: адаптивної – щодо більш широкого соціуму; інтегративної – щодо самої організації; латентної – щодо особи працівника [3, с. 151].

Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що економічна безпека підприємства, у міру притаманних їй характеристик, має певні властивості як штучної (завдяки пластичності, властивість до змін тощо), так і природної моделі (наявність соціокультурної компоненти) організації.

Крім того, вважаємо, що економічна безпека підприємства є тим важелем, який підтримує рівновагу системи – підприємство, тобто характеризує його безпечність та стійкість під впливом змін зовнішнього і внутрішнього середовища, не допускає загрозливих відхилень у його розвитку.

Таким чином, є досить обґрунтованим застосування системного підходу в менеджменті до поняття «економічна безпека підприємства».

У контексті дослідження проблеми формування системи забезпечення економічної безпеки сучасних суб'єктів господарювання аспект системності цілком підтверджується. З цієї точки зору І. Федоренко зазначає, що систему безпеки підприємства варто розглядати як сукупність важливих взаємопов'язаних елементів, функціонування яких спрямоване на реалізацію превентивних заходів та недопущення настання внутрішніх і зовнішніх загроз для захисту економічних інтересів, а також створення безпечних умов для подальшого розвитку. Також науковець доводить, що структура системи забезпечення економічної безпеки повинна містити такі елементи:

- 1) суб'єкти забезпечення економічної безпеки;
- 2) цілі та завдання системи безпеки;
- 3) об'єкти (капітал, керівництво та персонал підприємства, інформаційні ресурси, об'єкти інтелектуальної власності підприємства, імідж);
- 4) механізми (принципи, функції, форми, методи, сили і засоби);
- 5) режим функціонування системи (повсякденний, підвищеної готовності, у надзвичайних ситуаціях);
- 6) загрози [12, с. 305].

При цьому, на думку автора, загрози як елемент системи забезпечення економічної безпеки відіграють спрямовуючу роль у її формуванні та функціонуванні і визначають реакцію зазначеної системи. Погоджуючись з цим, зауважимо, що вони не можуть бути безпосереднім елементом системи. Адже, як зазначає вчений, усі структурні елементи системи спрямовані на недопущення реалізації загроз.

В. Малащенко трактує систему забезпечення економічної безпеки як комплекс заходів економічного та правового характеру, які реалізуються відповідно до стратегічного

плану розвитку підприємства і спрямовані на досягнення бажаного стану безпеки суб'єкта господарювання [8].

У процесі удосконалення системи автор пропонує дотримуватися таких етапів:

- 1) виявлення загроз економічній безпеці підприємства;
- 2) визначення можливостей управління загрозами та механізмів їх протидії;
- 3) розробка механізму прогнозування стану об'єкта;
- 4) розробка локальної нормативно-правової бази, що дає змогу упорядкувати функції із забезпечення економічної безпеки підприємства.

Поняття «система економічної безпеки підприємства», на думку О. Молдавцева, доцільно розглядати комплексно, опираючись на системний підхід до вивчення цієї економічної категорії [9]. Такий підхід підтримують також І. Сорокіна [11], Г. Козаченко, В. Пономарев, О. Ляшенко [7], які пропонують визначати останню як комплекс взаємопов'язаних заходів організаційно-правового характеру, що здійснюються спеціальними органами, службами, підрозділами підприємства, спрямованих на захист життєво важливих інтересів суб'єкта господарювання від дій з боку реальних або потенційних фізичних або юридичних осіб, що можуть призвести до значних економічних втрат, а також перешкоди економічному розвитку підприємства у майбутньому [7]. Крім того, до системи економічної безпеки вчені пропонують зарахувати завдання, принципи діяльності, об'єкт, суб'єкт, стратегію і тактику.

А. Штангрет запропонував тлумачити поняття системи економічної безпеки підприємства як сукупність економічних відносин, пов'язаних із управлінням діяльністю підприємства шляхом мінімізації впливу на нього внутрішніх і зовнішніх загроз та досягнення поставлених стратегічних цілей. При цьому науковець пропонує до складових елементів системи безпеки відносити: об'єкти, суб'єкти, принципи, функціональні складові, загрози, індикатори оцінки [14, с. 106].

Т. Васильців, дотримуючись системного підходу, зазначає, що система економічної безпеки повинна формуватися з урахуванням сукупності взаємопов'язаних її елементів (у якій зміна одного здійснює вплив на інтереси інших елементів системи); апарату управління та механізмів прийняття рішень; спільної мети та завдань; підсистем [4, с. 24]. Причому система містить визначений перелік суб'єктів, елементів та їх мету, функцій, засобів забезпечення інтересів суб'єктів системи та форм їх фінансування.

Т. Іванюта та А. Заїчковський доводять, що економічна безпека є системою створення механізму мобілізації та найбільш оптимального управління ресурсами з метою найефективнішого їх використання і забезпечення стійкого функціонування суб'єкта господарювання, його активної протидії будь-яким негативним факторам впливу. При цьому складовими системи виступають юридичні й виробничі відносини і організаційні зв'язки, матеріальні та інтелектуальні ресурси [6, с. 9].

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, бачимо, що систему економічної безпеки підприємства цілком можна вважати комплексною, вона поєднує сукупність основних її елементів, які перебувають у певних взаємозв'язках та взаємовідносинах між собою, для досягнення ключової мети підприємства – гарантування належного рівня його економічної безпеки. Крім мети система включає оперативні цілі її забезпечення, суб'єкти, об'єкти та механізм забезпечення (рис. 1.1).

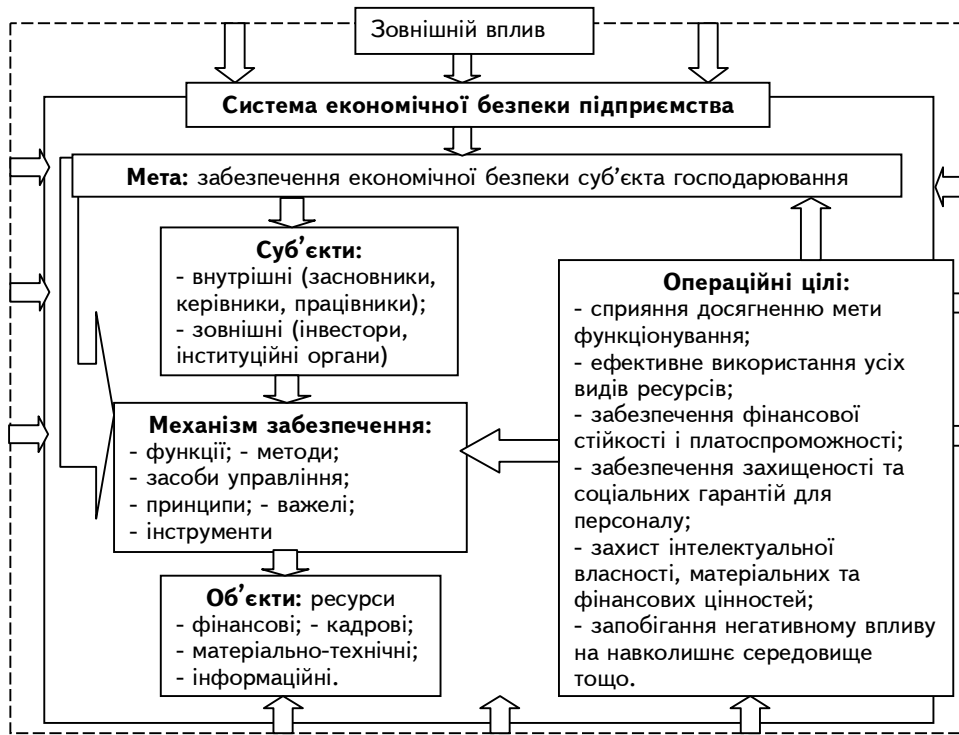

Рис. 1.1. Організм функціонування комплексної системи економічної безпеки підприємства (авторська розробка)

Розглядаючи окремо із запропонованої вище системи об'єкти безпеки підприємства бачимо, що безпосередніми об'єктами захисту є усі ті ресурси, на яких будується господарська діяльність та на що спрямовані зусилля охоронного характеру із забезпечення безпеки, а саме:

- фінансові (кредити, грошові кошти, цінні папери та інші);
- матеріальні (товарно-матеріальні цінності, основні засоби та обігові кошти тощо);
- інформаційні та інтелектуальні (документи та електронні носії інформації, що містять комерційну та банківську таємницю, винаходи, патенти тощо);
- кадрові (керівники фірми та її підрозділів, співробітники та партнери фірми, які володіють комерційною інформацією та інші).

Об'єкт і суб'єкт системи економічної безпеки підприємства взаємозалежні. Саме об'єкт захисту як багатогранний, складний господарюючий механізм впливає на основні параметри та характеристики комплексної системи економічної безпеки.

Суб'єктами ж безпеки підприємства є ті особи, підрозділи, служби, органи, відомства, установи, що безпосередньо займаються забезпеченням безпеки бізнесу, тобто формують механізм її забезпечення.

Враховуючи багатоаспектність діяльності із забезпечення безпеки підприємства, гарантувати її за допомогою одного-двох органів недостатньо. Тому до суб'єктів безпеки

підприємства віднесено багато органів. Виходячи з багаточисельності суб'єктів системи економічної безпеки підприємництва, їх можна згрупувати у дві групи:

1. Внутрішні суб'єкти – особи та підрозділи, які безпосередньо здійснюють діяльність із захисту економічної безпеки конкретного підприємства і які входять у його структуру. Крім того, до їх складу входять також спеціальні суб'єкти, а саме: фінансовий відділ, юридичний відділ, служба внутрішнього аудиту тощо.

2. Зовнішні суб'єкти – зовнішні організації, що перебувають за межами підприємства і не підпорядковані керівництву фірми [1, с. 24].

До внутрішніх суб'єктів належать працівники власної служби економічної безпеки та підрозділи, що безпосередньо здійснюють діяльність із захисту економічної безпеки конкретного підприємства і які входять у його структуру. Крім того, до їх складу входять також спеціальні суб'єкти, а саме – фінансовий відділ, юридичний відділ, служба внутрішнього аудиту тощо.

До зовнішніх суб'єктів відносять органи, які створюють умови для ефективного забезпечення економічної безпеки підприємства, зокрема: потенційні інвестори, законодавчі, виконавчі, правоохоронні та судові органи влади, система навчально-наукових закладів та установ, діяльність якої спрямована на підготовку кадрів і проведення наукових досліджень з проблем безпеки.

Загалом, слід відмітити, що економічна безпека підприємства є комплексним поняттям і пов'язана не лише з внутрішнім станом самого підприємства, а й з впливом зовнішнього середовища та із суб'єктами, з якими підприємство вступає у взаємодію. Відтак, ймовірніше стверджувати, що стан економічної безпеки підприємства відбиває погодженість та збалансованість його інтересів та інтересів суб'єктів зовнішнього середовища. Це підтверджує думку про необхідність трактування економічної безпеки з погляду саме системного підходу.

В основі розробки комплексної системи економічної безпеки, яка базується на принципах системного підходу [12, с. 284], повинна лежати визначена концепція бачення її структури, при цьому слід врахувати такі положення:

— кожне підприємство є системою, яка включає різні, пов'язані між собою, складові, якісні риси якої не властиві її частинам й компонентам. На межі внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи (фірми) можуть утворюватися прогалини, через які реалізуються різні види погроз її економічної безпеки. Для забезпечення належного ступеня захисту від них і необхідно протиставити діяльність, яка б мала системний характер;

— система економічної безпеки не може бути однаковою в різних підприємствах, установах чи організаціях. Її відмінність та унікальність залежить від спеціалізації та структури виробничої діяльності та промислового потенціалу, місця суб'єкта господарювання на ринку, кваліфікації та дисциплінованості кадрів тощо;

— система економічної безпеки окремого підприємства є відносно самостійною й відособленою щодо аналогічних систем безпеки інших суб'єктів підприємницької діяльності. Водночас, якщо виходити, наприклад, з адміністративно-територіального поділу, система економічної безпеки окремого підприємства є складовим елементом системи економічної безпеки міста, району, області, держави;

— система економічної безпеки суб'єкта господарювання може бути тільки комплексною. Її забезпечення тісно пов'язано з рівнем забезпечення науково-технічної, кадрової, екологічної, інформаційної, силової безпеки та інших;

- ефективно забезпечення економічної безпеки підприємства можливе за умов, коли вибір та застосування сил, засобів та охоронних заходів здійснюється на основі детально продуманої концепції.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід відмітити, що систему економічної безпеки підприємства доцільно розглядати як комплекс невід'ємних її складових елементів та їх властивостей, взаємодія між якими забезпечує появу та існування нових інтегральних властивостей цієї системи, що дозволяє раціональніше (тобто оптимальніше, більш ефективніше) вирішувати завдання щодо забезпечення виконання ключової мети діяльності підприємства — гарантування його безпеки. При цьому параметри системи в контексті досягнення основної мети визначаються її цілями, об'єктами, суб'єктами та механізмами забезпечення. Системний підхід в економічній безпеці підприємства лежить в основі методології дослідження об'єктів як синергії систем із двох складових: зовнішнього оточення, яке включає вхід, вихід системи, її зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок; внутрішньої структури — сукупність взаємозалежних компонентів, які забезпечують процес впливу суб'єкта управління на об'єкт, переробку входу у вихід і досягнення цілей системи.

1. *Андрушків Б.М.* Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство: монографія / Б.М. Андрушків, Л.Я. Малюта, В.А. Паляниця та ін. — Тернопіль: Тернограф, 2008. — 424 с.; 2. *Белопольский Н.Г.* Энвайроника — наука о развитии и совершенствовании общества и мира / Н.Г. Белопольский. — Донецк-Мариуполь: ИЭП НАН Украины, 1997. — 330 с. 3. *Василенко В.А.* Менеджмент устойчивого развития предприятий: монография / В.А. Василенко. — К.: Центр учебной литературы, 2005. — 648 с.; 4. *Васильців Т.Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Т.Г. Васильців. — Львів: Арал, 2008. — 386 с.; 5. *Войнарченко М.П.* Економічна безпека підприємства в конкурентному середовищі: [монографія] / [М.П. Войнарченко, Т.Т. Дуда, В.В. Лук'янова, О.Ф. Яременко]; за наук. ред. М.П. Войнарченка. — Хмельницький: ХНУ, 2008. — 382 с.; 6. *Іванюта Т.М.* Економічна безпека підприємства / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. — К.: 2009. — 256 с.; 7. *Козаченко Г.В.* Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения: монография / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко. — К.: Либра, 2003. — 280 с.; 8. *Малашенко В.* Економічна безпека підприємства як чинник ефективного корпоративного управління / В. Малашенко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2011. — № 3. — С. 283–291; 9. *Молдаванцев О.О.* Комплексна система забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / О.О. Молдаванцев. — Режим доступу: http://www.82531-Kompleksnaya_sistema_obespечeniya.html; 10. Прийняття управлінських рішень: навч. посібник / за ред. Ю.Є. Петруні. — 2-ге вид. — К.: ЦУЛ, 2011. — 216 с.; 11. *Сорокіна І.В.* Теоретико-методологічні аспекти формування системи економічної безпеки підприємства / І.В. Сорокіна // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 12. — С. 114–122; 12. *Федоренко І.А.* Розвиток концептуальних підходів до визначення економічної безпеки промислових підприємств / І.А. Федоренко, В.І. Мейта // Інноваційна економіка. — 2013. — № 5. — С. 304–308; 13. *Хом'яков В.І.* Менеджмент підприємства: навч. посібник / В.І. Хом'яков. — К.: Кондор, 2005. — 434 с.; 14. *Штангрет А.М.* Методологічні засади економічної безпеки підприємства в Україні / А.М. Штангрет, В.В. Шляхетко // Формування ринкових відносин в Україні. — 2009. — № 3. — С. 105–109; 15. *Юр'єва І.А.* Системний підхід як складова економічної безпеки підприємства / І.А. Юр'єва // Інноваційна економіка. — 2012. — № 12. — С. 284–286.